

Lust som last:
manlig åtrå i våldtäktsmål
från 1700-talet

*Karin Hassan
Jansson*

Lust, kön och känslor

INLEDNINGSVIS SKA TVÅ frågor ställas. Den första frågan »Har känslan ett kön?» var rubriken på en session vid konferensen »Känslans dagar». Frågan måste naturligtvis besvaras nekande. Känslor *har* inte kön – könen är inte olika förmögna att känna på skilda sätt. Om man däremot frågar om föreställningar om kön påverkar känslouttryck och tolkningen och betydelsen av dem blir svaret definitivt ja. Ett grundläggande antagande i det följande är att känslouttryck var könskodade så till vida att villkoren för att uttrycka känslor var olika för män och kvinnor ur olika sociala skikt, att känslouttryck tolkades på olika sätt samt gavs skilda kulturella, sociala och ekonomiska betydelser. Det innebär också att kön är en väsentlig faktor i analysen och förståelsen av känslouttryck under 1700-talet liksom under andra tidsepoker.

Den andra frågan är huruvida sexuell lust kan diskuteras som en känsla. Det är inte helt självklart. Sexuell lust brukar snarare betraktas som ett grundläggande mänskligt behov, som en naturgiven drift att fortplanta släktet, inte minst av biologer.¹ Här kommer jag inte att ifrågasätta människors sexuella lust som något i grunden biologiskt eller diskutera lustens biologiska förankring utan istället diskutera hur föreställningar om sexuell lust förändrats över tid och betingats av de historiska sammanhangen.

Även om den sexuella lusten inte i sig omtalades som en känsla under 1700-talet, byggdes uppfattningar om känslor upp i nära relation till föreställningar om begär, lust och åtrå. Enligt affektionsläran, som var en central del av den tidigmoderna periodens »psykologi», fanns känslor-

na i själens sensitiva del. Denna del, som reagerade direkt på yttre stimuli med starka begär, måste modifieras av den rationella delen där förnuftet regerade. Det rådde alltså ett spänningsförhållande mellan känslor och förnuft, mellan omedelbara begär och rationalitet.² Inte minst gällde det en sådan »klassisk» känsla som kärleken.³ Med utgångspunkt i sådana här kopplingar mellan begär och känslor anser jag att det är meningsfullt att diskutera även föreställningar om sexuell lust i relation till 1700-talet som ett »känslans århundrade».

Att synen på sexuell lust varierat över tid är uppenbart, likaså att det funnits olika föreställningar om människans möjligheter att sätta sig över denna. Synen på sexuell lust har även varit könskodad. Mäns och kvinnors skilda villkor för att uttrycka känslor av sexuell åtrå, tolkningarna av dessa uttryck och betydelseerna av dem var relevanta för människorna själva, men också för samhällsordningen i stort och maktfördelningen i samhället. Exempelvis fick föreställningar om att mäns lust var naturgiven och obetvinglig under 1800-talet legitimera att avsevärda statliga resurser ägnades åt att tillhandahålla smittfria prostituerade till storstädernas män.⁴ Den historiskt föränderliga konstruktionen av sexuell lust är således relevant såväl i diskussioner om känslor, som i studier av könskonstruktion och analyser av samhället.

Berättelser om våldtäkt

Studien bygger på en analys av hur sexuell lust beskrevs och betraktades i våldtäktsmål från 1600- och 1700-talet. De frågor som diskuteras är framför allt: vilken betydelse tillskrevs mäns sexuella lust i samband med våldtäktsbrott? Hur ska synen på mäns sexuella lust betraktas i förhållande till dels gärningsmannens ansvar för sina handlingar, dels allmänna manlighetsideal?

De berättelser om våldtäkt som tas upp i det följande har i en tidigare studie legat till grund för en analys av synen på våldtäkt i Sverige under tidigmodern tid. Våldtäkt betraktades under 1600- och 1700-talet som ett mycket allvarligt brott och var fram till 1779 belagt med dödsstraff. Bakgrunden till den stränga synen på våldtäkt fanns framför allt i värnandet av äktenskapet. Enligt både lag och religiösa ideal skulle sexu-

ellt umgänge endast ske i ett sammanhang, äktenskapet. Våldtäkternas sexuella umgänge var olovliga på två plan; dels skedde de utanför äktenskapets eller trolovningens ramar, dels skedde de mot kvinnans vilja.⁵ I det här sammanhanget koncentrerar jag mig på rannsakingarnas behandling av *mannens heterosexuella lust*, hans vilja att ha sexuellt umgänge med kvinnan.

Mannens lust är inget egentligt tema i rannsakningsprotokollen. Ofta tas den för given – man förutsätter helt enkelt att mannens sexuella åtrå var det som utlöste brottet. Det hände emellertid att lusten omtalades. I ett fall från Dalarna 1721 säger exempelvis en anklagad dräng att han mötte offret – en tiggarflicka – på vägen, att han fortsatte en bit men sedan vände om »efter han varit drucken, och lusten kommit på honom».⁶ Ibland kunde rätten kommentera en mans övergrepp utifrån tankar om hans tillgång till sexuellt umgänge i andra sammanhang. I samband med att en soldat våldtagit flera kvinnor på Öland 1614 uttryckte rätten sin förvåning över att soldaten gav sig på kvinnor »ändock han var gift och haver en skön hustru själv».⁷ Men detta var undantagsfall. Oftast sades inget explicit om den åtrå, eller den känsla, som man förutsatte att mannen hade vid våldtäkten.

Ett formelartat uttryck som ofta användes som en synonym till våldtäkt var dock att mannen »främjade sin onda lusta», eller »hade sin onda vilja» med kvinnan. »Ond lusta» var alltså en beteckning på den vilja mannen visade vid våldtäkten. *Ond* var lustan för att mannen uttryckte den i fel situation (det vill säga utanför de äktenskapliga och föräktenskapliga ramarna) och för att han försökte genomdriva den med våld emot kvinnans vilja. Det var viktigt att båda dessa kriterier var uppfyllda.

I samband med att den gifta bonden Nils anklagades för våldtäkt på 1780-talet berättade ett vittne att hon sett honom göra sexuella närmanden mot en avsevärt yngre piga. Vittnet frågade bonden »om han icke hade hustru, efter han såg ålderstigen ut, men likväl gycklade med pigorna, vartill Nils svarade, att han har en gammal kärring, men hade håg, att förlusta sig med de unga». Bonden var noga med att framhålla att hans närmanden inte var att betrakta som brottsliga, utan »ej [...] annat, än ett gyckleri». Så betraktade även rätten det hela när de stannade vid att »Nils [...] förhållande uti vittnens närvaro, ej kan anses för annat, än ett

gyckleri eller sådant skämt, som ehuru i sig själv oanständigt, icke är ovanligt». ⁸ Sexuella närmanden, eller sexuell lust, behövde alltså inte i sig omtalas som »ond lusta» utan det var först när mannen haft uppsåt att genomdriva sin vilja med våld som lusten blev »ond».

Begär och behärskning – ett manligt dilemma

Frågor om hur man såg på mäns sexuella lust och om män förutsattes kunna kontrollera sin åtrå eller ej, knyter an till en pågående diskussion om manlighet och dess förändringar över tid. Å ena sidan har just självbehärskning, eller självkontroll, lyfts fram som karaktäristiskt för manlighetsideal under tidigmodern tid. ⁹ Utifrån tidens ideal kunde eftergifter för olika sorters begär ses som tecken på bristande manlighet. Handlingar som stöld, våldtäkt, frosseri och sodomi hade det gemensamt att de uttryckte ett ohämmat begär, eller som Alan Bray uttrycker det, »a ruinously unrestrained appetite, an appetite without 'masculine' restraint». ¹⁰ Grundtanken var att de mänskliga begären, affekterna eller passionerna, måste kontrolleras av förnuftet. Bristande kontroll av begären blev då liktydigt med bristande förnuft, vilket var ödesdigert för en man som ville leva upp till rådande manlighetsideal. ¹¹ Å andra sidan har den tidigmoderna perioden, i kontrast till senare tid, betraktats som en tid då människor saknade affektkontroll och utan hämningar gav utlopp för sina känslor och begär. Detta framhävs framför allt i forskning som talar om förändringar i brottslighet och kultur i termer av *civilisering*. ¹²

Civiliseringsperspektivet kan ge intressanta följder för synen på manlighet. Claes Ekenstam pekar exempelvis på att man under den förindustriella eran gjorde stor skillnad mellan kropp och själ i mansbilden. Kroppen stod för begären, särskilt de köttsliga syndiga lustarna, medan själens kraft bevisades av förmågan att undertrycka begären. Denna kamp mellan kropp och själ pågick inom männen men tog sig också samhällsliga uttryck i stora skillnader mellan det Ekenstam kallar *känslomässiga ideal* och *reella känslor*. Även om man predikade självbehärskning framstår män kring sekelskiftet 1700, enligt Ekenstam, som mycket känslomässiga varelser. Detta ställs i kontrast mot bilder av mannen i det industrialiserade samhället då mannen civiliserats i så hög grad att han fått en extremt

utvecklad självkontroll med starkt undertryckande av alla sinnesrörelser. Denna moderne och känslomässigt »stumme» man är enligt Ekenstam ett av modernitetens problem och en följd av en alltför långt driven »civilisering».¹³

Precis som många andra historiker som talar i termer av civilisering, tenderar Ekenstam att behandla något som närmast skulle kunna betecknas som psykologiska förändringar hos mannen/människan. Ekenstam skriver i det här sammanhanget om en utveckling som är av ondo, där kraven på manlig självkontroll internaliseras så djupt att män förlorar kontakten med sina känslor och sin kropp. Det vanliga är annars att tala i termer av förbättring; det gäller till exempel Arne Jarrick och Johan Söderberg, som menar att människors förmåga till empati ökat i takt med att samhället blivit allt mer komplext.¹⁴ Oavsett dessa skillnader utgår civiliseringstanken från att människors förmåga att kontrollera sina direkta begär tilltagit i takt med att samhället moderniserats. Enligt civiliseringsperspektivet utvecklades människan således, schematiskt sett från »naturvarelse», i betydelsen styrd av sina direkta impulser, till »kulturvarelse» – det vill säga att hon agerade på ett mer civiliserat eller empatiskt sätt.

Av ungdoms raseri och sköraktig natur

Hur såg man då i rannsakingar om våldtäkt på männens sexuella lust och »onda lusta»? Var åtrån något som män förutsattes kunna kontrollera eller något som ansågs omöjligt att sätta sig över? Det ser faktiskt ut som om män antogs kunna kontrollera sina begär, åtminstone under 1600-talet och en bit in på 1700-talet. I våldtäktsbrott gav mannen uttryck för sin »onda lusta» och detta framställdes ofta som om han tappat besinningen. Utifrån föreställningar om självkontroll som ett viktigt manlighetsideal betraktades våldtäktsbrott som särskilt allvarliga *just för att* gärningsmännen lät sina lustar få fritt utlopp. Jag har i annat sammanhang visat att män ställdes inför rätta för våldtäkt i egenskap av sina positioner i samhället – som drängar, husbönder eller soldater – och att deras handlingar beskrevs och bedömdes utifrån dessa positioner. Ju mer »kultiverad» en man förutsattes vara och ju högre upp på samhällsstegen han

befann sig, desto allvarligare blev anklagelsen eftersom den samtidigt implicerade att han var oförmögen att leva upp till de krav som ställdes på en man i hans position.¹⁵ Under 1600-talet uttrycktes i princip aldrig någon förståelse i rätterna för män som våldtagit, förståelse i den bemärkelsen att man såg det som begripligt att män i stundens hetta lät sin sexuella lust få utlopp i olovliga situationer, mot kvinnans vilja.

Kring mitten av 1700-talet började det däremot förekomma en ny sorts kommentarer som rörde mäns lust i våldtäktsrannsakingarna. Som nämnts uppfattades mäns åtrå på ett implicit plan som en förutsättning för våldtäkt. Följaktligen väckte det förvåning om mannen *inte* befann sig i ett tillstånd av sexuell upphetsning vid brottstillfället. Vid en gruppvåldtäkt i Ulleråker 1762 hade en av de anklagade flera gånger försökt ha sexuell umgänge med den piga som kamraterna våldtog. Ett vittne berättade att mannen efter ett av försöken givit upp med orden att »hans lem ej ville stå». I åklagarens yrkande togs detta upp, landsfiskalen menade att det var ställt utom allt tvivel att mannen verkligen försökt våldta pigan, och att han endast hindrats av sin egen oförmåga att genomföra umgänget. Han yrkade sedan på att mannen borde ha samma straff som de som lyckats i uppsåtet att lägga pigan och fortsatte med att mannen kanske borde ha ett ännu strängare straff eftersom han »utan någon köttens retelse» velat lägga pigan.¹⁶ Resonemanget ger uttryck för en föreställning om att ett illegalt sexuellt närmande var att betrakta som allvarligare om förutsättningen – lusten – inte existerade.

I ett annat våldtäktsmål från 1700-talets mitt diskuterade en ledamot i Göta hovrätt hur man skulle se på den anklagade mannens brott. Det handlade om en ung torpare som våldtagit en trettonårig flicka. Våldtäkten skedde i skogen där torparen hade träffat flickan när hon valde kor. Han hade erkänt brottet och flickan hade fått mycket allvarliga och bestående men av övergreppet. Diskussionen i hovrätten handlade därför inte om mannens skuld utan om vilket straff han skulle få. De flesta yrkade på dödsstraff men en av ledamöterna, assessor Dubbe, menade att det fanns förmildrande omständigheter. Han framhöll att våldtäktsbrott var ett våldsamt tagande av kvinna som skulle utmärkas av »ett förut fattat och stadgat uppsåt, att en så straffbar gärning vilja begå». Han menade vidare att det inte var klarlagt om torparen visste att flickan vistades i skogen innan han träffat henne utan tvärtom, »att han sin

våldsamhet och onda lusta utövat, så snart han kommit med henne att tala». Därav drog Dubbe slutsatsen att drängen »mer av ungdoms raseri och sköraktig natur överväldigad, än av föresats eller efter överläggning, till denna lastbara gärning skridit».¹⁷ Han menade således att en oplanerad våldtäkt, en handling som var sprungen ur en ung mans plötsligt uppvaknade sexuella åtrå, var att betrakta som ett mindre allvarligt brott än ett planerat övergrepp.

Det framgår av de här våldtäktsmålen att det fanns en spänning i förhållandet mellan lust och ansvar. För det första ses sexuellt umgänge som ett utlopp för manlig sexuell åtrå. Åtrån är en förutsättning för våldtäkterna och om åtrån, eller den sexuella upphetsningen saknas, framstår handlingen som obegriplig och kanske än mer straffbar. För det andra vittnar diskussionerna om att den starka åtrån kunde betraktas som en förmildrande omständighet. Om en tillfälligt uppblossande stark sexuell lust ledde till våldtäkt var brottet inte lika allvarligt som om det hade planerats. Mannens lust begripliggjorde och, om man hårdrar det, ursäktade således hans handlande.

Detta gällde särskilt om man kunde hävda att anledningen till mannens häftigt uppblossande åtrå var kvinnans agerande. Här finns det anledning att betona att de resultat jag kommit fram till gällande synen på våldtäkt inte stämmer överens med exempelvis Arne Jarricks tolkning av förändringen i synen på kvinnans sexualitet. Jarrick menar att kvinnan under medeltiden betraktades som ett »driftdjur» som frestade mannen till sexuellt umgänge och att denna syn intensifierades under 1600-talet, bland annat i statsmaktens och kyrkans kamp mot den utomäktenskapliga sexualiteten. Med 1700-talet kommer, enligt Jarrick, en tydlig uppvärdering och ett bejakande av sexualiteten – både den manliga och kvinnliga – först i den offentliga diskursen, sedan också i en liberalisering av lagstiftningen i slutet av seklet. Även om Jarrick genomgående betonar att det fanns en stark kontinuitet i föreställningar om kvinnan som sexuell fresterska, och en ständig ambivalens i diskussionerna kring sexualitet, tycker han sig ändå se en kvalitativ förändring under 1700-talet. Han skriver: »Kvinnor och män blev en liten aning friare i sina kärleksval: friare att välja och friare att välja bort.»¹⁸

I våldtäktsmål förekom argumentet att kvinnan »lockat» mannen till våldtäkt sällan, och det var föga framgångsrikt under 1600-talet.

Under 1700-talets andra hälft blev det dock vanligare.¹⁹ I ett fall från Stockholm 1774 framhölls exempelvis att två unga skomakarlärningar beslutat att ha umgänge med en flicka efter att de hört ett rykte om att hon var lösaktig. Att de erkänt våldtäkten, att flickan blivit svårt skadad och att hon bara var sju år gammal spelade mindre roll då rätten mildrade deras domar avsevärt och dessutom utsatte ett straff för flickan för hennes vanartighet.²⁰ Den sjuåriga flickan skulle alltså straffas för att hon tidigare låtit lägga sig och därmed så att säga grundlagt lärningarnas uppsåt.

Det tidigare nämnda fallet från Ulleråker slutade med att drängarna frikändes från våldtäkt. Detta trots att flera samstämmiga vittnen berättat hur drängarna släpat iväg pigan till ett dike, hållit fast henne, tystat hennes rop på hjälp och lägrat henne. På grund av att pigans agerande definierades som lösaktigt dömdes istället både drängarna och pigan för otukt och lönskaläge. I justitierevisionens diskussion av fallet framhöll en av ledamöterna att pigans straff borde skärpas ytterligare eftersom hon »med sitt lastbara uppförande retat drängarna till otukt».²¹ Istället för att drängarna hölls helt och hållet ansvariga för att kontrollera sin lust, oavsett hur den väckts, minskades deras ansvar utifrån tanken att deras lust väckts av kvinnan.

I samband med målet från Åkerbo som refererats tidigare fälldes en kommentar även i justitierådet. Det var Claes Ekeblad d.y. som framhöll att det fanns en risk med alltför hårda straff för våldtäkt eftersom unga män då skulle kunna begå tidelag istället. De unga männen beskrevs som män vilka »i ungdoms trånad sökt att med en kvinna släcka sin lusta».²² I Ekeblads kommentar är den manliga lusten given och frågan gällde inte om den manliga driften gick att stoppa eller ej, utan vilket uttryck som var värst, att en man tvingade sig till samlag med en kvinna eller släckte sin lust med ett djur. Notera att »lustan» i Ekeblads uttalande hade tappat attributet »ond». Liksom i domen i fallet från Ulleråker konstrueras mannens lust som något inneboende, naturgivet som kan retas eller väckas, och väl väckt måste släppas ut.

Lust som last, kultur och natur

De uttalanden om mäns sexuella lust i våldtäktsmål som lyfts fram här utgör inget empiriskt underlag för långtgående slutsatser, men de kan fungera som utgångspunkt för en diskussion om förändring i synen på mäns sexuella lust. I materialet finns uppgifter som tyder på att mannens lust tenderar att naturliggöras under 1700-talets senare del. I samband med våldtäkt innebar det, precis som tidigare, att mannens lust begripliggjorde hans agerande. Det som var nytt var att lusten också kunde legitimeras mannens agerande, att den kunde göra honom mindre skyldig. Mannen blev ett offer för sin natur, ibland också ett offer för den kvinna som »väckte» den. Mannens utåtagerande sexualitet hade blivit en del av en obetvinglig natur.

Liknande slutsatser har dragits av etnologen Kari Telste i en studie av brutna äktenskapslöften i Norge under 1700- och 1800-talet. När äktenskapslöften i slutet av 1700-talet förlorade sin bindande kraft menar hon att mäns sexualitet omdefinierades till »natur» och att deras ansvar därmed upphävdes. Precis som i samband med våldtäkt kunde mäns sexuella agerande då förstås i nya termer. Telste framhåller att mannens sexualitet kom att betraktas som en stark oemotståndlig inre drift som gjorde honom till ett offer för frestande och sexuellt tillgängliga kvinnor.²³

Även den tyske sociologen Niklas Luhmann framhåller att sexualitet och lidelsefulla känslor mot mitten av 1700-talet fann en gemensam nämnare i begreppet natur och påpekar att en mängd romaner publicerades på 1760-talet där hjältarnas passion framställdes som natur.²⁴ Den amerikanska historikern Isabel Hull har studerat relationen mellan genus, synen på sexualitet och framväxten av det liberala, moderna samhället i Tyskland under 1700- och 1800-talet. Synen på egennytta, sexuell åtrå och framväxten av ett liberalt individbegrepp är centralt i hennes arbete. I takt med att synen på egennytta förändrades från att ha setts som en destruktiv och samhällsruinerande kraft till att bli något som ansågs bidra till samhällets och statens bästa, förändrades enligt Hull också inställningen till sexuell lust.²⁵

I det som Hull betecknar den manliga sexualmodellen (the male

sexual model) och som utvecklades i slutet av 1700-talet, betraktades mäns sexuella lust som naturgiven och som en för den manliga individen nödvändig energikälla. Samtidigt ansågs det nödvändigt att modifiera åtrån. Det var i princip endast möjligt för män eftersom det var de som utrustats med förnuft, vilket gjorde det möjligt att styra den sexuella lusten in i sammanhang som gagnade det civila samhället. Parallellt med denna fokusering på den manliga lusten som grund för individualitet ökade misstänksamheten mot de kvinnor som uttryckte lust, något som alltså även Telste och undertecknad sett i rättspraxis vid olika sorters utomäktenskapliga förbindelser. Även Hull skriver att det socialt sett blev farligare för kvinnor att visa sexuell lust i takt med att uttrycken blev mer exklusivt manliga.²⁶ När Hull skriver om detta baserar hon framställningen framför allt på verk av administratörer och samhällsteoretiker i det sena 1700-talets Tyskland.

Den nya syn på mäns sexuella lust som kommer till uttryck i våldtäktsmål i Sverige under 1700-talets andra hälft tycks alltså ha ingått i en mer allmän västerländsk förändring i synen på mäns sexuella begär. Resonemangen i de svenska hovrätterna i samband med våldtäktsmål blir här en del av en samtida europeisk diskussion kring relationen mellan sexuell lust, kön och kontroll.

När det gäller manlighet kan man i det här sammanhanget laborera med begreppen kultur och natur. Under 1600- och början av 1700-talet, då mäns lust inte togs upp i våldtäktsrannsakingar, betraktades våldtäkterna ofta med allvar. Det var männens våld, deras onda uppsåt och kränkningen av kvinnan som var allvarligt. Och våldtäkt var ett brott som framför allt hade sociala följder.²⁷ Driften eller den sexuella lusten, vare sig den var beständig eller plötslig, var aldrig en relevant faktor i målen. Män från alla samhällslager förutsattes kunna sätta sig över sin åtrå.

Detta är logiskt om man ser till tidens manlighetsideal där förnuftet var en av stöttepelarna. Med hjälp av förnuftet reglerades affekterna och människan skilde sig därmed från djuren. Man skulle kunna uttrycka det som att mannen betraktades som en kulturell varelse och att även hans sexuella lust underordnades hans kontroll. Om han gav efter för sin »onda lust» var han inte en fullvärdig man utan riskerade att likställas med ett djur.²⁸

Kopplingen mellan manlig sexualitet och bestialitet hade inte för-

svunnit vid mitten av 1700-talet, men nya tongångar började höras. Den manliga sexuella driften konstruerades nu som natur. Samtidigt hade våldtäktsbrottet alltmer fått karaktären av ett sexuellt och kroppsligt brott.²⁹ Rakt motsatt civiliseringsperspektivets syn på förändring under den tidigmoderna perioden, som en övergång från ett övervägande affektionsstyrt »naturligt» beteende hos människor till ett mer återhållsamt, civiliserat och kulturellt betingat beteende, kan man i förhållande till berättelserna om våldtäkt istället tala om en övergång från kultur till natur.

I såväl våldtäktsmålen i Sverige som de moralfilosofiska diskussionerna i Tyskland diskuterades den manliga åtrån mot slutet av 1700-talet som en del av naturen och något obetvingligt som samhället måste handskas med och ta ställning till. Här finns, helt i linje med andra strömningar i det sena 1700-talsamhället, ett bejakande av känslan och en i grunden positiv inställning till åtrån. Men det är bara mannens åtrå som naturliggörs, och det är bara mäns åtrå som konstrueras som en samhälls-danande positiv kraft.

Förutsatt att vi talar om kulturella och historiskt föränderliga konstruktioner, kan man således säga att känslan hade ett kön. Den aktiva utlevande sexualiteten var manligt kodad i berättelser om våldtäkt. Det fanns under 1700-talets andra hälft också en tendens till polarisering mellan mäns sexuella utlevelser som något i grunden naturligt och gott, i kontrast till kvinnors uttryck för samma lust som tecken på dålig moral. Medan 1600-talsmannens sexuella lust enligt idealen skulle tyglas av förnuftet, kunde mannen i det sena 1700-talet i högre utsträckning ses som styrd av sin natur. Denna natur, i form av ett okuvligt sexuellt begär, kunde göra mannen till offer för sin lust. Att även kvinnor föll offer för denna allt mer naturliggjorda lust, kom då också att hänföras mer till känslan i sig och kvinnornas förmåga att locka fram den än till den man som släppte den fri.

- I Ett exempel där en sådan syn på sexuell lust får stora konsekvenser för hur man ser på våldtäkt och hur man ska verka för att minska antalet våldtäkter i det moderna samhället är Randy Thornhill & Craig T. Palmer, *A natural history of rape. Biological bases of sexual coercion*, Cambridge 2000.
- 2 Leif Runefelt, *Hushållningens dygder. Affektlära, bus-hållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*, Stockholm 2001, kap. 3.
- 3 Niklas Luhmann, *Kärlek som passion – om kodifieringen av intimitet*, Malmö 2003, s. 42f, kap. 11.
- 4 Yvonne Svanström, *Policing public women. The regulation of prostitution in Stockholm 1812-1880*, Stockholm 2000.
- 5 Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid: synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*, Uppsala 2002.
- 6 Äppelbo häradsrättsprotokoll 16/1 1721, Äppelbo tingslags domböcker 1658-1731, Kopparbergs läns häradsrättsarkiv, Serie XXVIII, Uppsala landsarkiv.
- 7 Lennart Landin, *På häradssting III. Brott och straff på Öland under förna hälften av 1600-talet*, Helsingborg 1967, s. 22 f.
- 8 Utdrag ur Sunnerbo häradsrätts protokoll 21/3, 26/3 1787, handlingar i underställda brottmål 1787, huvudarkivet, Göta hovrätts arkiv, Jönköping.
- 9 Se t.ex. Elizabeth A. Foyster, *Manhood in early modern England. Honour, sex and marriage*, London and New York 1999, s. 29 f och Lyndal Roper, *Oedipus and the Devil. Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London 1994, s. 112 f, 157.
- 10 Alan Bray, »To be a Man in early Modern Society: the curious case of Michael Wigglesworth», *History Workshop Journal* 1996:41 (spring), s. 159.
- 11 Självkontroll som manlighetsideal har ofta förknippats med 1800-talets manlighetsideal, men också problematiserats ur längre tidsperspektiv och diskuterats både i termer av kontinuitet och förändring, se t.ex. Karin Johannisson, *Medicinens öga. Sjukdom, medicin och sambälle – historiska erfarenheter*, Stockholm 1990, s. 126-156; Maja Larsson, *Den moraliska kroppen. Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*, Hedemora 2002; Jonas Liliequist, »Från niding till sprätt», i Ann-Marie Berggren (red.) *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Stockholm 1999 och David Tjeder, *The power of character: middle-class masculinities, 1800-1900*, Stockholm 2003.
- 12 Norbert Elias, *Civiliseringsteori I. Sedernas historia*, Stockholm 1989, Arne Jarrick & Johan Söderberg (red.), *Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600-1850*, Stockholm 1994, s. 9 ff. För en kritisk översikt över civiliseringsteorier, se t.ex. Erling Sandmo, »Maktens beroligande blick Historiska teorier om sivilisering og disciplinering», *Scandia*, 1994:1.
- 13 Claes Ekenstam, »Johan Gabriel Oxenstierna – en man för vår tid?», i Claes Ekenstam, Thomas Johansson & Jari Kuosmanen (red.), *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*, Hedemora 2001.
- 14 Jarrick & Söderberg 1994, s. 9 ff.
- 15 Jansson 2002, kap. 2-5, s. 298 ff.
- 16 Ulleråkers häradsrättsprotokoll, urtima ting 30/6-4/7 1763, Ulleråkers häradsrätts arkiv, Uppsala landsarkiv.
- 17 Utslagshandlingar 7/2 1754, Justitierevisionen, Riksarkivet.
- 18 Arne Jarrick, *Kärlekens makt och tårar – en evig historia*, Stockholm 1997, s. 42-97 (citat s. 97).
- 19 Jansson 2002, ssk. kap. 8, 10.
- 20 Kunglig Maj:ts brev till Svea hovrätt 15/4 1774, Kunglig Maj:ts brev till Svea hovrätt 1774, Huvudarkivet, Svea hovrätts arkiv, Riksarkivet. Här kan också nämnas att detta domslut var lagvidrigt. I 1734 års lag stadgades samma straff för lägersmål med minderåriga, som för våldtäkt. Kraven att samlaget skulle ha skett mot kvinnans vilja och med våld gällde alltså inte vid lägersmål med flickor under 12 år. (1734 års lag, Missgärningsbalken 22) Se vidare i Jansson 2002, s. 231-237, kap. 9.
- 21 Rådsprotokoll i justitieärenden 7/9 1763, Kunglig Maj:ts arkiv, Riksarkivet.
- 22 Utslagshandlingar 7/2 1754, Justitierådet, Riksarkivet.
- 23 Kari Telste, *Brutte lofter. En kulturhistorisk studie av*

kjønn og ære 1700-1900, Oslo 1999, s. 456.

24 Luhmann 2003, s. 163 f.

25 Isabel V. Hull, *Sexuality, State and Civil Society in Germany, 1700-1815*, Ithaca and London 1996.

26 Hull 1996, kap. 6, ssk. s. 253.

27 Jansson 2002, kap. 10.

28 Så skedde också i beskrivningar av våldtäkt. Inte bara det sexuella momentet beskrevs som djuriskt eller oförnuftigt, utan i berättelserna om våldtäkt beskrevs ofta också männens våld som överdådigt, besinningslöst och omänskligt. (Jansson 2002, t.ex. s. 58 ff, 82 ff, 301.)

29 Jansson 2002, kap. 10.